

1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri

Cem Erođul

Giriş

1876 Anayasası 1878'de askıya alınmış olduğundan, 1908'de yeniden yürürlüğe konulmasına dek herhangi bir anayasa değişikliği yapılması elbette söz konusu olmadı. Burada, II. Meşrutiyet döneminde yapılan anayasa değişiklikleri incelenecek. Gerçi 1876 Anayasası, bu anayasayı bütünüyle yürürlükten kaldıran 1924 Anayasası'na dek, kısmen yürürlükte kaldı. Ancak bu bildirinin konusu, 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanana dek yapılan anayasa değişiklikleri ile sınırlıdır.

I. Anayasa Değişikliği Hazırlıkları

10 Temmuz 1324'te (23 Temmuz 1908) ilan edilen II. Meşrutiyet'ten sonra Meclis-i Mebusan¹ seçimleri yapıldı ve yeni meclis 4 Kanunuevvel 1324'te (17 Aralık 1908) toplandı. Meclisin toplanmasıyla birlikte, 1876 Anayasası'nın, "hâkimiyeti milliye" (ulus egemenliği) anlayışını yansıtacak biçimde değiştirilmesi gündeme gel-

di. Başat duruma gelen yeni anlayışa göre, 1876 Anayasası, padişahın bir “ihsanı” olmakla, ulus egemenliği ilkesine uygun düşmüyordu. Gerçi toplanan yeni meclis bir kurucu meclis olmadığından, yepyeni bir anayasa yapma yetkisi yoktu. Ancak, meşrutiyetin anayasal düzende gerçekleşmesi için, var olan anayasanın ulus temsilcileri eliyle değiştirilmesi zorunluydu.² Meclis-i Mebusan Kanun-ı Esasi Encümeni'nin hazırladığı anayasa değişikliği gerekçesinde, bu görüş çarpıcı tümcelerle ortaya konuyor: “Kanunu Esasi verilmez, alınır. [...] Mert odur ki hukukunu bilmeli. [...] Bizim hukukumuz bizimdir. [...] Kanunu Esasi de bu hukukun Hükümetçe tanınmasından, tahtı taahhüt ve zamâna [kefalet] alınmasının vesikasından başka bir şey değildir.”³

Yeni mecliste, anayasa değişikliğinden ilk kez 14 Kanunusani 1324'te (27 Ocak 1909), Hakkari Mebusu Tâhâ Efendi'nin bir yasa önerisi dolayısıyla söz ediliyor. Bu öneride, Tâhâ Efendi, anayasada değişiklik yapılarak şeyhülislamın, padişah tarafından, İstanbul'da kayıtlı ulema ile taşrada görevli müftülerin belirleyecekleri üç aday arasından seçilmesini, vükelanın (bakanların) da sadrazam tarafından seçilip padişahın onayına sunulmasını istiyor (MM, D:1, S: 1, C.1: 351).⁴ Bu öneri, Kanun-ı Esasi Encümeni'ne havale ediliyor. Ne var ki, komisyon henüz oluşturulmuş değil. Otuz kişilik Kanun-ı Esasi Encümeni, bundan sekiz gün sonra, 22 Kanunusani 1324'te (4 Şubat 1909) seçiliyor (MM, D:1, S: 1, C: 1: 488). Meclis-i Mebusan Reisi, 18 Mart 1325 (31 Mart 1909) günü yasama izlencesi konusunda meclise bilgi verirken, en ivedi işlerimiz, önce bütçe, sonra da anayasa değişikliğidir, diyor (MM, D: 1, S:1, C. 2: 576).

Seçilen komisyon, yürürlükteki anayasayı baştan sona madde madde ele alarak yapılması gereken değişiklikleri saptamak üzere hemen kapsamlı bir çalışmaya girişiyor. Ne var ki, komisyon seçiminin üzerinden daha iki buçuk ay geçmeden 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) olayları patlak veriyor. Hareket Ordusu'nun ayaklanmayı bastırması üzerine, iki meclis 11 Nisan 1325'te (24 Nisan 1909) Ayastefanos'ta (Yeşilköy), anayasanın öngörmediği bir biçimde, birleşik olarak toplanıyor. Üç gün süren bu birleşik toplantıda, Hareket Ordusu'nun ilan ettiği sıkıyönetimin onaylanmasına,⁵ II. Abdülhamid'in hem şey-

hülislam fetvası, hem de meclis kararıyla (12 Nisan 1325-25 Nisan 1909 günlü kapalı oturum) tahttan indirilmesine, yeni padişah olarak V. Mehmed Reşad'a biat edilmesine karar veriliyor. Meclis üyeleri, hükümet önünde ant içmiş olan yeni padişahın, bu andı kendi önlerinde yinelemesinde diretiyorlar (MU, D:1, S: 1, C. 1: 39). Bunun üzerine, 7 Mayıs 1325'te (20 Mayıs 1909) yapılan beşinci birlik toplantıda,⁶ Sultan V. Mehmed Reşad, Meclis-i Umumi önünde ant içiyor (MU, D: 1, S: 1, C. 1: 47).⁷

Meclis-i Mebusan Kanun-ı Esasi Encümeni'nin hazırladığı anayasa değişikliği önerisi, ilk kez 20 Nisan 1325'te (3 Mayıs 1909) genel kurulda görüşülmeye başlanıyor (MM, D: 1, S:1, C. 3: 176). Görüşmeler çok yoğun ve tartışmalı geçiyor. Birçok madde komisyona geri gönderilip yeniden görüşülüyor. Sonunda, 16 Haziran 1325 (29 Haziran 1909) günü, Meclis-i Mebusan'da görüşmeler tamamlanıp anayasa değişikliği kabul ediliyor (MM, D: 1, S: 1, C. 5: 83). Bu değişiklik önerisi üzerine Meclis-i Âyan'da yapılan görüşmeleri ne yazık ki izleyemiyoruz. Çünkü, Meclis-i Âyan'ın birinci dönem, birinci toplantı yılı tutanakları TBMM arşivinde yok.⁸ Buna karşılık, Meclis-i Mebusan tutanaklarını inceleyerek, hiç değilse sonuca ilişkin bilgilere ulaşabiliyoruz. Meclis-i Âyan Riyaseti'nden gelen 26 Temmuz 1325 (8 Ağustos 1909) günlü tezkirede (resmi yazı), MM'nin kabul ettiği değişiklikler içinde aşağı yukarı otuz maddedeki değişikliğin önemli ve ivedi kabul edilerek incelemeye alındığı,⁹ bunların yaklaşık üçte ikisinin olduğu gibi kabul edildiği, kimi maddelerde ise küçük değişiklikler ve ekler önerildiği bildiriliyor (MM, D: 1, S: 1, C. 6: 234-7). Konu komisyona havale ediliyor. Meclis-i Mebusan Kanun-ı Esasi Encümeni çok hızlı bir biçimde çalışıp Meclis-i Âyan'da yapılan işleme ilişkin mazbatasını (raporunu) hazırlıyor. Bu hazırlık süreci içinde, iki meclisin anayasa komisyonları birlikte çalışıyorlar. Komisyonun raporu meclis genel kurulunda 30 Temmuz 1325 (12 Ağustos 1909) günü görüşülüyor (MM, D: 1, S: 1, C. 6: 350). Bir tek meclis başkanlığına seçilen kişinin padişahın onayına sunulması konusunda uzun görüşmeler yapılıyor (MM, D: 1, S: 1, C. 6: 353-8). Sonuçta, padişaha herhangi bir geri çevirme yetkisi tanınmadan seçim sonucunun nezaketen "arz edilmesi" kararlaştırılıyor. Görüş-

meler sırasında, komisyon sözcüsü Antalya Mebusu Mehmed Hamdi Efendi, Âyan üyelerinin bir bölümünün seçimle belirlenmesi konusunun ertelendiğini,¹⁰ buna karşılık Âyan'ın kendi maaşlarının düşürülmesini kabul ettiğini bildiriyor.¹¹ Bu bilgi mecliste alkışlarla karşılanıyor (MM, D: 1, S: 1, C. 6: 353). Meclisin kararı 31 Temmuz 1325 (13 Ağustos 1909) günü Meclis-i Âyan'a bildiriliyor.

İki meclisin ivedi olarak yapılacak anayasa değişikliği konusunda artık anlaşığı sanılırken, 2 Ağustos 1325 (15 Ağustos 1909) günü Meclis-i Mebusan'a Âyan'dan iki tezkire geliyor. 31 Temmuz 1325 (13 Ağustos 1909) günlü ilk yazıda, Âyan maaşlarının düşürülmesi konusunda bir yanlışlık yapıldığı, bu konunun Âyan genel kurulunda görüşülmediği, dolayısıyla ileriye bırakılmasının uygun olacağı bildiriliyor. 1 Ağustos 1325 (14 Ağustos 1909) tarihli yazıda ise, Âyan'a gensoru hakkının hemen yapılacak anayasa değişikliğine ivedi olarak eklenmesi isteniyor (MM, D: 1, S: 1, C. 6: 431-2). Bu tezkireler MM'de büyük tepkiye yol açıyor. Mebuslar, özellikle maaş konusunda tepkili davranıyorlar. Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey'in "kendilerine ait bir maddeyi istirdat [geri alma] gibi çirkin bir meselede bulunmamaları lâzım gelirdi. Âyanın böyle bir harekette bulunmasından dolayı teessüf etmekten kendimi men'edemem" sözleri büyük alkış topluyor. Gensoru konusuna gelince, hele bir kendileri kısmen de olsa halk tarafından seçilmeyi kabul etsinler, bunu o zaman düşünürüz, diyerek Âyan'ın bu önerisini kararlı bir biçimde geri çeviriyorlar (MM, D: 1, S: 1, C. 6: 432). Böylece, anayasa değişikliği konusuna son nokta konmuş oluyor.

8 Ağustos 1325 (21 Ağustos 1909) günü Meclis-i Mebusan'ın son birleşimi yapılıyor ve böylece, uzatmalarla toplam sekiz ay çalışmış olan meclisin birinci toplantı yılı bitiyor. Aynı gün, iki meclisin üzerinde anlaşığı ve Meclis-i Âyan'ın onaya sunduğu anayasa değişikliği padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe giriyor.

Bildirinin ikinci bölümünde, 1909'da gerçekleştirilen kapsamlı anayasa değişikliği ayrıntılarıyla incelenecek. Ancak ondan önce, kabul edilmiş olan bu değişiklik konusunda, izleyen toplantı yılında iki meclis arasında ortaya çıkan çok önemli bir tartışmaya değinmek gerekiyor. İkinci toplantı yılı, 1 Teşrinisani 1325 (14 Kasım 1909)

günü başlıyor. Bir süre sonra mebuslar, geçmiş toplantı yılının sonunda yayınlanıp yürürlüğe giren anayasa değişikliğinde, Âyan'la anlaşmaya vardıkları metne göre kimi değişiklikler bulunduğunu fark ediyorlar. Doğaldır ki, bu durum büyük bir tepkiye yol açıyor. Bu arada konu gazetelerin de diline düşüyor. Bunun üzerine, 4 Kanunuevvel 1325 (17 Aralık 1909) günü, Karahisar Şarki Mebusu Mustafa Hayri Efendi ile arkadaşları, Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na "Kanunu Esasinin tahrif edildiğine dair" bir önerge vererek konunun bir komisyonca incelenmesini istiyorlar. Meclis başkanı, birkaç mebusun sorunu araştırmak üzere Âyan'a gittiğini söyleyerek önergeyi okutmuyor ve tartışmayı engellemeye çalışıyor (MM, D: 1, S: 2, C. 1: 557). Ne var ki, aynı gün, bir sonraki oturumda, iki önerge daha veriliyor. Biri, Manisa Mebusu Sait Bey'in "Âyan'ca tabettirilen Kanunu Esaside tağyirat [metin değişikliği] vukubulduğuna dair takriri." Önerge sahibi, askeri rütbeler dışındaki rütbelerin kaldırıldığına ilişkin düzenlemeyle, padişahça atanacak sadrazam ve şeyhülislamın "Mebusanın itimadına lâyük" bulunması gerektiği yolundaki ibarenin Âyan'ca tek taraflı olarak yasadan çıkarıldığını, bunun ise "milletin hayat ve istikbaliyle oynamak demek" olduğunu, konunun önemle araştırılması gerektiğini söylüyor. İkinci önerge ise, Karesi Mebusu İbrahim Vasfi Bey'in. Bu önergede de, "İradei Seniye Hazreti Padişahiye iktiran ile bu defa kısmen neşredilen Kanunu Esasinin yedinci ve onbirinci maddelerinde bazı tağyirat vukua geldiği görülmüştür" deniyor. Vasfi Bey, Sait Bey'in değindiği iki konuya ek olarak, 1876 Anayasası'nın yeniden yayımı sırasında, iki meclisçe olduğu gibi bırakılması kararlaştırılan on birinci maddeden, iki meclisteki görüşmeler sırasında özellikle gayrimüslim üyelerin ısrarına karşın maddede bırakılmasına karar verilen bir ibarenin çıkarılmış olduğunu belirtiyor. Söz konusu ibarede, din özgürlüğünün "asayişli halkı ve adabı umumiyeyi ihlâl etmemek şartile" tanındığı hükme bağlanıyor.¹² İbrahim Vasfi Bey de, "bir komisyon teşkili ve eğer sehivden münbahis olduğu [yanlışlıktan kaynaklandığı] anlaşılırsa mevaddı maruzanın derhal tashihiyle neşir ve ilânı ve kasde makrun bulunduğu [bilerek yapıldığı] takdirde [...] her kim ise turuku kanuniyeye tevessül [yasa yollarına başvurma] ile haklarında tatbikatı ka-

nuniye icrası” isteminde bulunuyor. Özetle, ikinci önergede, anayasa düzeltilerek yeniden yayınlansın, ayrıca da, yanlışlık değil de kötü niyet varsa, sorumlular hakkında yasal yollara başvurulsun, deniyor (MM, D: 1, S. 2, C. 1: 560-1). Sonuçta meclis, var olan anayasa komisyonu içinden on kişi ayrılarak yalnızca bu konuyu araştırmak üzere ayrı bir komisyon kurulmasını kararlaştırıyor. Bu komisyon, 27 Kanunusani 1325 (9 Şubat 1910) günü oluşturuluyor (MM, D: 1, S: 2, C. 2: 219). Oluşturulan bu komisyonun bir rapor hazırlayıp hazırlamadığı belli değil. Tutanaklarda bu konuda bir veri yok.¹³

Buna karşılık, sorunun Meclis-i Mebusan’da gündeme gelmesinden ve basında yazılanlardan rahatsız olan Meclis-i Âyan’ın, kendisine resmen başvurulmasa da, konuyu kendi açısından araştırmaya karar verdiğini görüyoruz. Âyan’da sorunun anayasa komisyonunda incelenmesine karar veriliyor. Komisyonun hazırladığı rapor, genel kurulda okunup tartışılıyor.¹⁴ Âyan’da yapılan uzun tartışmaların sonunda, olan olmuş, peki bundan sonra ne yapalım, diye görüş alışverişinde bulunuluyor. Sonuç olarak, durumun bir yanlışlıktan kaynaklandığı anlaşılmıştır; Meclis-i Mebusan bizden resmen bilgi isterse, bunu böylece bildiririz; o zamana dek de başka bir şey yapmaya gerek yok, görüşünde birleşiliyor (30 Mart 1326 - 12 Nisan 1910) (MA, D: 1, S: 2, C. 1: 547-54).

Ertesi yıl, 27 Kanunusani 1326 (9 Şubat 1911) günü konu bir kez daha Meclis-i Mebusan’ın gündemine geliyor. Daha önce bu konuda önerge vermiş olan mebuslar, bu kez de “tagayürat ve tahrifatın esbabı usulüne [başkalaştırma ve metinde oynamanın yöntemine] dair” bir önerge veriyorlar. Bu önerge üzerine hararetli tartışmalar yapılıyor. Kimi üyeler öteki meclisi ağır bir dille suçluyorlar. Örneğin Saruhan (Manisa) Mebusu Sait Efendi, “bu sehiv [yanlışlık] ve hatalar anlaşılmasın diyerek, maddenin fıkralarını zîrûzeber [altüst] etmişler” diyor (MM, D: 1, S: 3, C. 2: 655). Ankara Mebusu Talat Bey, “Kendi hakkını, hukukunu muhafaza ve müdafaa edemeyen bir Meclis kendisini intihap eden [seçen] milletin hukukunu katiyyen müdafaa edemez” diyerek oldubittinin kabul edilmemesini istiyor. Buna karşılık, konuyu incelemek üzere kurulmuş olan MM komisyonu üyeleri, ortada bir yanlışlık olduğunu savunarak gerilimi düşürmeye ça-

lıyorlar. Sonuçta konu yeniden komisyona havale ediliyor. Ancak bu ikinci havaleden sonra, MM tutanaklarında bu konuya ilişkin başka bir kayda rastlanmıyor. Mebusan'daki bu çıkış üzerine Âyan'da tepki görüşmeleri 31 Kanunusani 1326 (13 Şubat 1911) ile 7 Şubat 1326 (20 Şubat 1911) günlerinde yapılıyor (MA, D: 1, S: 3, C. 1: 500-6 ile 524-8). Meclis-i Âyan konuyu bir kez daha kendi Kanun-ı Esasi encümenine inceletiyor. Bu inceleme sonucunda komisyonun hazırladığı rapor, 17 Şubat 1326 (2 Mart 1911) günü Âyan genel kurulunda okunuyor (MA, D: 1, S: 3, C. 1: 573-7)¹⁵. Söz konusu rapordan ve Meclis-i Âyan'da daha önce yapılan görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla, ortada gerçekten bir kötü niyet yok. Yasayı toplandı yılının sonuna yetiştirebilmek için olağanüstü bir ıvecenlikle çalışılmış. Bu karışıklık içinde, son olarak değiştirilen dört fıkranın yalnızca biri Mebusan'a gönderilmiş. Onlar da, ötekilerin kendi kararları doğrultusunda kabul edildiğini sanmışlar. Rütbelere konusunda ise, ortada bir anlaşmazlık yok. Meclis-i Âyan, Meclis-i Mebusan metninde yalnızca askeri rütbelere söz edilmesindeki amacın öteki rütbelerin kaldırılması olduğunu ya anlamamış ya da konunun, rütbelere konusunda yapılacak yasal düzenlemelerden sonra ele alınmasını daha uygun bulmuş.¹⁶ "Rütbe ve menasip tevcihi" ibaresine Mebusan'ın yerleştirdiği "rütbe askeriye" nitelemesini gereksizdir diye çıkarmış. Bu ikinci raporu dinledikten sonra, Meclis-i Âyan, önceki kararını değiştirmeye gerek duymadan raporun "hıfzına" (dosyaya kaldırılmasına) karar veriyor. Ondandı sonra da bu konu Meclis-i Âyan'da bir daha gündeme gelmiyor. Böylece, bu ilginç tartışma da unutulup gidiyor. Ne var ki, 1909'daki büyük anayasa değişikliğindeki kimi düzenlemelerin, anayasanın öngördüğü biçimde iki meclisin aynı metin üzerinde tam uyuşumu gerçekleşmeden, yanlışlıkla bu biçimde çıktığı, ilginç bir tarihi gerçek olarak ortada duruyor.

II. 1909 Değişikliği¹⁷

Anayasa değişikliğini yürütme gücünün onayına sunan Meclis-i Âyan kararnamesinde, Meclis-i Mebusan'dan gelen kapsamlı anayasa değişikliği önerisi içinde, ancak "kavaidi meşrutiyetin [meşru-

tiyet kurallarının] cidden ve fiilen teessüs ettiğini” kamuoyu önünde kanıtlamak için zorunlu görülen önemli ve ivedi değişikliklerin öne alındığı, geri kalanların gelecek döneme bırakıldığı belirtiliyor.¹⁸ Ondan sonra da, değiştirilmiş 21 maddenin (3., 6., 7., 10., 12., 27., 28., 29., 30., 35., 36., 38., 43., 44., 53., 54., 76., 77., 80., 113., 118. Maddeler) yeni metinleri arka arkaya sıralanıyor, 119. Madde'nin yürürlükten kaldırıldığı, buna karşılık kabul edilen üç yeni maddenin, 1876 Anayasası'na 119., 120. ve 121. Maddeler olarak eklendiği belirtiliyor. Aşağıda bütün bu değişiklikler madde madde ele alınacak.¹⁹

Madde 3: Buradaki yenilik, padişah olan kişiye, göreve gelir gelmez Meclis-i Umumi önünde, şeriat ve anayasa hükümlerine uyma, vatan ve millete “sadakât etme” yönünde ant içme zorunluluğunun getirilmesidir. O zamana dek bütün devlet erkinin odağı durumundaki padişaha, ulus temsilcileri önünde yemin yükümlülüğünün getirilmesi, güç dengesinde meşrutiyetin gerçekleştirdiği büyük kaymanın en açık göstergesi. Ulusun padişahın üstünde yer aldığını gösteren “sadakât” sözcüğü de bunun işareti. Bundan sonraki düzenlemeler, hep bu yeni anlayışın kaçınılmaz sonuçları olarak ortaya çıkıyor.²⁰ Bu yemine, dikkat çeken iki nokta daha var. Birincisi, şeriat hükümlerine uyma zorunluluğundan açıkça söz edilmesi. Anayasada gerçekleştirilen başka değişikliklerde de bu din devleti vurgusunun ortaya çıktığı görülüyor. Bu da, II. Meşrutiyet'in, II. Mahmud'un başlattığı yercilleşme (laikleşme) sürecinde II. Abdülhamid'le başlayan geri dönüşü sürdürdüğünün göstergesi.²¹ İkincisi ise, “vatan ve millete” bağlılıktan söz edilmiş olması. “Vatan”, artık Osmanlı ordularının çiğnediği yer değil, ulusun anayurdu.

Madde 6: Padişahın kullanacağı ödeneklere ilişkin olan bu maddedeki değişiklik, “kanunu mahsus mucibince” sözünün eklenmiş olmasıdır. Böylece, padişah harcamalarının, tıpkı öteki devlet daireleri gibi, ancak Meclis-i Umumi'nin kabul edeceği özel yasayla, ulus temsilinin en önemli göstergelerinden biri olan bütçe yetkisi sınırları içinde kullanılabilmesi ortaya konmuş oluyor.

Madde 7: Padişahın yetkilerini sıralayan bu madde bütünüyle yeniden yazılıyor. Madde hem daha düzgün ve dizgeli bir biçimde ka-

leme alınıyor, hem de önemli değişiklik ve ekler getiriliyor. Yenilikler şöyle: 1) Rütbe, mansıp ve nişan vermede padişahın keyfince davranmasını engellemek üzere, bu işlemlerin “kanunu mahsusuna tevfiikan [uygun olarak]” yapılacağı belirtiliyor. Burada, anayasa değişikliği kabul edildikten sonra iki meclis arasında ortaya çıkan ve yukarıda değinilen tartışmadaki çekişme noktalarından biri karşımıza çıkıyor. Meclis-i Mebusan’dan gelen metinde, “rütbe tevcihi” düzenlemesi “rütbebi askeriyeye” nitelmesi eklenerek daraltılıyor. Mebusan’ın amacı, rütbeleri askerlik alanıyla sınırlamak, böylece mülkiye ve ilmiyedeki rütbeleri kaldırmak. Âyan, Mebusan’ın onayını almadan, bu nitelmeyi kaldırıyor. Sonuçta, Meclis-i Mebusan’ın koyduğu bu kısıtlama anayasaya girmemiş oluyor. 2) Padişahın hükümet üyelerini istediği gibi belirleme yetkisi yerine, “Sadriazamın teşkil ve arz edeceği vükelânın” onaylanması yetkisi konuyor. Böylece, parlamenter meşrutiyet anlayışının gereği olarak bakanların başbakanca belirleneceği kuralı getiriliyor. 3) Yürütme işlemlerine ilişkin “nizamname tanzimi” yetkisinin başına, “kavaninin suveri icraiyesine müteallik [yasaların uygulanma biçimine ilişkin]” nitelmesi eklenerek, tüzüklerin yasalar çerçevesinde düzenlenmesi gerektiği açıklığa kavuşturuluyor. 4) Padişahın yasa önerme yetkisi bulunduğu belirtiliyor. İlk bakışta sanılacağına aksine, bu değişiklik önemli. Bununla, padişah, yasa önermede Meclis-i Umumi üyeleriyle aynı düzeye getiriliyor. Üstelik, meşrutiyet ilkesi gereğince, padişah bu yetkisini ancak sorumlu hükümet eliyle kullanabilecek. 5) Padişahın genel af ilan yetkisi için, Meclis-i Umumi’nin onayı koşulu getiriliyor. 6) Meclis-i Umumi’nin padişahın keyfince açılması yerine “miadında küşadı”, başka bir deyişle anayasanın zorunlu kıldığı tarihte açılacağı kuralı getiriliyor. Ayrıca, “ahvali fevkaladede [olağanüstü durumlarda]” meclislerin zamanından önce toplantıya çağrılabilmesi de açıkça belirtiliyor. 7) Padişahın Meclis-i Mebusan’ı “ledelik tiza [gerektiğinde]” feshi yetkisi sınırlanıp bu yetkinin, ancak aşağıda görülecek 35. Madde koşullarının gerçekleşmesi halinde, ayrıca da Meclis-i Âyan’ın onayını alma koşuluyla kullanılabilmesi, yeni meclisin üç ay içinde seçilip toplanacağı hükme bağlanıyor. 8) Padişahın istediği gibi “muahedat akdi” yetkisi önemli sınırlamalara bağlanıyor. Barışa, arazi terkine, ticarete, Osmanlıların

“hukuku asliye ve şahsiyesine” ilişkin bulunan ve devlet maliyesinden harcama gerektirecek olan uluslararası antlaşmaların kabulü için Meclis-i Umumi'nin onayı koşulu getiriliyor. Böylece, egemenliğin kullanılmasının en önemli alanlarından birinde daha padişah, ulus temsilcilerinin istencine bağımlı kılınıyor. 9) Bu maddenin sonuna eklenen bir tümce ile, Meclis-i Umumi'nin toplanık bulunmadığı bir zamanda hükümet değiştirilecek olursa, bu değişikliğin sorumluluğunun yeni hükümetçe üstlenileceği belirtiliyor. Böylece, yürütmenin oluşumunda meclis denetimi açıkça vurgulanmış oluyor.

Madde 10: Kişi güvenliğini düzenleyen bu maddeye iki önemli ek getiriliyor. Bir kere, yalnızca sebepsiz cezalandırma değil, sebepsiz tutuklama da yasaklanıyor. Ancak, bu olumlu değişikliğin yanı sıra, geriye doğru bir adım atılıyor. 1876 Anayasası'nda yalnız yasal nedenden söz edilmişken, yeni düzenlemede, şeriata aykırılık nedeniyle de tutuklamaya ve cezalandırmaya yol açılıyor. Böylece, II. Meşrutiyet'in yukarıda belirtilmiş olan din devleti vurgusu, bu düzenlemeyle de pekiştirilmiş oluyor.

Madde 12: Basın özgürlüğünü düzenleyen bu maddedeki değişiklik çok önemli. Maddeye yapılan eklemeye “kabletab teftiş [basımdan önce denetleme]”, başka bir deyişle sansür yasağı getiriliyor.

Madde 27: Buradaki ek, 7. Madde'de getirilen yeni kuralın tekrarı niteliğinde. Padişahın bakanları keyfince değil, ancak başbakanın önerisi üzerine atayabileceği hükme bağlanıyor. Böylece, meşrutiyetin temel ilkelerinden biri bir kez daha vurgulanmış oluyor. Bu vurgu gereksiz değil. Çünkü eski hüküm değiştirilmeseydi, anayasa da yürütme gücünün oluşturulmasındaki keyfiliğin bir dayanağı bırakılmış olacaktı.

Madde 28: Bu maddede yapılan tek sözcük değişimi, yürütme içinde gerçek gücün padişahtan hükümete geçtiğinin göstergesi. Eski metinde, “muhtacı istizan” hükümet kararlarından söz edilirken, yeni düzenlemede, bunun yerine “muhtacı tasdik” sözü konuyor. Böylece, belli konularda karar almak için hükümetin padişahın *iznine* gereksinimi olmadığı, ancak padişah yürütmenin simgesel başı olduğundan, hükümet kararlarının yine de biçimsel olarak padişahça *onaylanacağı* belirtilmiş oluyor.

Madde 29: Bir önceki maddede olduğu gibi, burada da, hükümet kararları için “tarafı padişahiden istizan [padişahıtan izin isteme]” yöntemi kaldırılıyor ve ancak gerektiğinde kararların padişahın (meşrutiyet gereğince biçimsel) onayına sunulacağı hükme bağlanıyor. Ayrıca, bu maddeye bir tümce eklenerek, şeyhülislamın, bakanlar kurulunda görüşülmesi gerekmeyen konuları doğrudan doğruya padişahın onayına sunacağı belirtiliyor.

Madde 30: Bu madde ile parlamenter meşrutiyette yürütme erkinin siyasal sorumluluğu ayrıntılı olarak düzenleniyor. Eski metinde, bakanların görevlerinden dolayı sorumlu oldukları belirtilmekle yetiniliyor ve bu sorumluluğun padişaha karşı olacağı anlaşılıyordu. Yeni düzenlemede, bütün parlamenter dizgelerde olduğu gibi, yürütülen genel siyasetten bakanlar kurulunun topluca, ayrıca, her bakanın da kendi işlemlerinden dolayı bireysel olarak Meclis-i Mebusan’a karşı siyaseten sorumlu olacağı belirtiliyor. Padişahın yürütmenin yalnızca simgesel başı olduğunu vurgulamak üzere, genel bir karşı-imza kuralı getiriliyor: Bütün kararnameler başbakan ve ilgili bakan ya da bütün bakanlarca imzalandıktan sonra, bu imzaların üstüne padişahın imzası konacak. Bu kararların siyasal sorumluluğu, yalnızca başbakana ve kararda imzası bulunan bakanlara ait olacak. Bu düzenlemeden açıkça anlaşıldığı üzere, yürütme işlemlerinden dolayı herhangi bir siyasal sorumluluğu bulunmayan padişahın, hiçbir yürütme yetkisi de olmayacak.

Madde 35: II. Meşrutiyet’in en sıcak siyasal çekişmelerinin odağında yer alan bu maddenin konusu, Meclis-i Mebusan’ın feshi. Eski düzenlemeye göre, hükümetle mebusan arasında bir anlaşmazlık çıktığında, padişah, kendi yeğlemine (tercihine) göre, ya hükümeti değiştirecek ya da mebusan seçimlerini yenileyecekti. Meclis-i Mebusan’ın otuz yıl boyunca kapalı tutulduğu göz önüne alınarak, yeni düzenlemede fesih yetkisi sıkı kurallara bağlanıyor. Bir kere, anlaşmazlık durumunda önce hükümetin çekileceği belirtiliyor. Yeni hükümet²² de aynı konuda Meclis-i Mebusan’la anlaşmazlığa düşerse, ancak o durumda, 7. Madde koşullarına uyularak Meclis-i Mebusan padişahça feshedilebiliyor. Sözü edilen 7. Madde’de, fesih kararı alınabilmesi için Meclis-i Âyan’ın onayının alınmış olması zorun-

lu. Ayrıca, üç ay içinde seçimin tamamlanıp yeni meclisin toplanmış olması kuralı da var. 35. Madde'deki değişikliğin getirdiği önemli bir yenilik de, fesihden sonra toplanacak yeni meclis eskisinin görüşünde diretirse, meclislerin anlaşmazlık konusundaki kararının uygulanmasının artık zorunlu tutulması.

Madde 36: Eski düzenlemede de, meclisler toplanık değil iken zorunluluk belirirse, hükümetin yasa gücünde kararname çıkarabileceği kabul edilmişti.²³ Yeni düzenlemede, yasa gücündeki bu kararların yapılacak ilk toplantıda Meclis-i Mebusan'a sunulması zorunluluğu getiriliyor.

Madde 38: Bu maddeye yapılan ekle, parlamenter dizgenin vazgeçilmez koşulu olan gensoru kurumu düzenleniyor. Eski düzenlemede, Meclis-i Mebusan'ın bir bakanı hesap vermek üzere çağırabileceği belirtilmekle yetiniliyordu. Şimdi artık siyasal sorumluluğun sonucu da düzenleniyor. Çağrılan bakanın açıklamaları yeterli görülmezse, Meclis-i Mebusan mutlak çoğunlukla güvensizliğini belirterek bakanı düşürebiliyor. Güvensizliğe konu olan başbakansa, hükümet bütünüyle çekilmek zorunda kalıyor.²⁴

Madde 43: Toplantı yılını düzenleyen bu maddede iki önemli değişiklik var. Bunların en önemlisi, toplantı yılının açıldığı kasım ayının başında meclislerin "bilâ davet [çağrısız]" toplanacağını hükme bağlanmış olması. Böylece, II. Abdülhamid'in yaptığı gibi, padişahın çağrıda bulunmayarak meclislerin toplanmasını engellemesi olanağı kaldırılıyor.²⁵ İkinci değişiklikle ise, toplantı yılı uzatılıyor. Meclisler artık mart başına kadar değil, mayıs başına kadar çalışacaklar. Böylece olağan toplantı yılı dört aydan altı aya çıkarılıyor.

Madde 44: 1876 Anayasası'na göre, padişahın Meclis-i Umumi'yi vaktinden önce açma, toplantı yılını uzatma ya da kısaltma yetkisi vardı. Yeni düzenlemeye göre, kısaltma yetkisi kaldırıldı. Ayrıca, mebusların mutlak çoğunluğunun da meclislerin vaktinden önce toplantıya çağrılmasını isteyebileceği; toplantı yılının uzatılmasına, padişahın kendiliğinden ya da Mebusan genel kurulunun istemi üzerine karar verebileceği kabul edildi.

Madde 53: Bu maddenin yeni haliyle, Meclis-i Umumi'nin yasa yetkisi önündeki engeller kaldırılıyor. Eski düzenlemeye

göre, iki meclisten biri, kendi belirli görevleri çerçevesinde kalmak koşuluyla²⁶ yasa önerisinde bulunmak istediğinde, önce Sadaret aracılığıyla padişahın izin istemeli idi. İzin verilirse, öneriyi hazırlama görevi Şûrayı Devlet'e aitti. Yeni düzenlemede bu kayıtlar bütünüyle kalktı. Yasa önerme yetkisi, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Âyan üyelerinin her birine tanındı. Öneriler önce sahiplerinin meclisinde kabul edilecek sonra öteki meclise gönderilecek, iki meclis anlaştığı takdirde yasalaşmak üzere padişahın onayına sunulacak.²⁷

Madde 54: Maddenin eski halinde, Şûrayı Devlet'çe hazırlanan yasa önerileri iki mecliste kabul edildikten sonra padişaha sunulur, padişah bunları onaylamazsa öneriler yasalaşamazdı. Ayrıca, iki meclisten biri tarafından reddedilen öneriler, aynı yıl içinde yeniden görüşülemezdi. Yeni düzenlemede, bu son hüküm kaldırıldı.²⁸ Ayrıca ve çok daha önemli olarak, padişahın elinden mutlak veto yetkisi alındı. Yeni maddeye göre, padişah kendisine sunulan yasaları²⁹ iki ay içinde ya onaylayacak ya da meclislere geri gönderecek. Meclisler üçte iki çoğunlukla ısrar ettikleri takdirde, padişah artık bu yasaları bir daha geri gönderemeyecek. Başka bir deyişle, yeni düzenlemeyle, mutlak vetodan geciktirici vetoya geçildi. Ayrıca, ivedilik kararı alınmış yasalar için, onay ya da geri gönderme süresi on güne indirildi.

Madde 76: Bu maddedeki yeni düzenlemeyle mebuslara, yıllık 25 bin kuruş yerine 30 bin kuruş verilecek. İkinci yenilik, toplantı yılı uzadığı takdirde, mebuslara aylık 5 bin kuruş ek ödenek verileceğinin öngörülmesi.³⁰ (Mebuslara verilecek yolluğa ilişkin düzenleme olduğu gibi kalıyor: Yıllık toplantıya gelip gitmek için, 5 bin kuruş maaş alan bir memura ne ödeniyorsa o kadar yolluk.)

Madde 77: Bu maddedeki değişiklikte, kendini ulus temsilinin başlıca organı olarak gören Meclis-i Mebusan'ın, kendi başkanını seçme yetkisini hiçbir biçimde paylaşmak istemediğini görüyoruz. Eski düzenlemede, meclis başkanlığı ile ikinci ve üçüncü başkanlıklar³¹ için genel kurulda üçer aday seçiliyor, padişah bu toplam dokuz adaydan üçünü ilgili görevlere atıyordu. Yukarıda, anayasa değişikliği süreci içinde, bu konuda duraksama gösterenlere karşı meclis çoğunluğunun kararlı bir direnç gösterdiği belirtilmişti. Yeni dü-

zenleme bu kararlılığı yansıtıyor. Artık meclis kendi başkanını ve iki başkanvekilini almaşksız (alternatifsiz) olarak seçecek, seçim sonucunda padişahın herhangi bir değişiklik yapmasına olanak vermeyen bir “arz”la yetinecek.

Madde 80: Bu maddenin konusu bütçe. Madde hem biçimsel olarak düzeltiliyor, hem de Meclis-i Mebusan’ın yetkileri pekiştiriliyor. Bir kere, burada yeri olmayan ve 1876’da niye eklendiği anlaşılmayan, anayasaya ilişkin yasa tasarılarından söz eden ibare metinden çıkarılıyor.³² İçerik değişikliği ise çok daha önemli. Eski metinde gelir ve giderlerin “vükela ile birlikte” kararlaştırılacağı öngörülürken, yeni düzenlemede, bu konularda, “vükelâ hazır olduğu halde Mebusanca karar verilir” deniyor.

Madde 113: 1876 Anayasası’nın çok can yakmış olan en nefret edilesi tümcesi, sıkıyönetimi düzenleyen bu maddede yer alıyordu.³³ Padişaha keyfi sürgün yetkisi veren bu tümce metinden bütünüyle çıkarıldı. Sıkıyönetime ilişkin düzenlemeler ise olduğu gibi korundu.

Madde 118: 1876 Anayasası’nın, yürürlükteki hukuk kurallarının değiştirilmedikçe ya da kaldırılmadıkça yürürlüklerini koruyacaklarına ilişkin bu maddesine 1909’da yapılan ekleme çok anlamlı. Kabul edilen yeni tümceye göre, bundan böyle hukuk kuralları konurken, hem güncel gereksinimler hem de din kuralları gözetilecek. Burada, II. Meşrutiyet’in II. Abdülhamid’den devralıp gönüllü olarak sürdürdüğü din devleti anlayışının bir kez daha dile geldiğini görüyoruz.

Madde 119: 1876 Anayasası’nın, ilk toplanacak olan Meclis-i Umumi’ye ilişkin olan ve uygulanarak hükmünü doldurmuş bulunan bu geçici maddesi, 1909 anayasa değişikliği ile yürürlükten kaldırılıyor. Onun yerine, anayasaya eklenen yeni üç maddenin ilki konuyor. (Öteki ikisi, 120. ile 121. Maddeler.) Yeni 119. Madde’ye göre, postaya verilmiş olan belgelerle mektuplar, sorgu yargıcı ya da mahkeme kararı alınmadıkça açılmaz. Bu düzenleme, II. Abdülhamid’in özel yaşamlara tümüyle saygısız, hafiyeci yönetimine bir tepki. Tıpkı sansür yasağı gibi, haberleşmenin gizliliği, 1908 Devrimi’ne “hürriyet” denmesinin hem gerekçesi, hem de sonucu.

Madde 120: 1908 Devrimi'nin özgürlükler alanında en önemli sonuçlarından biri de, işte bu maddede yapılan düzenlemeyle, anayasal tarihimizde ilk kez toplanma ve örgütlenme haklarının tanınmış olmasıdır. Devrimden sonra gazetecilerin gazetelerini sansüre götürmeyi reddetmeleri gibi, bu haklar da gerçekte, kâğıt üzerinde gerçekleşmeden önce, toplumsal ve siyasal yaşama girmişti. II. Meşrutiyet, tarihimizin ilk yaygın örgütlenme etkinliğine tanıklık etti. Siyasal partilerden, sendikalardan kadın derneklerine dek, her türlü alanda insanlar örgütlenmeye giriştiler. 120. Madde, bu hakkı anayasaya geçirdi. Osmanlılar hem toplanma, hem de dernek kurma hakkına sahip oldular. Anayasada, toplanma hakkının sınırları belirtilmemiştir. Buna karşılık, hangi derneklerin kurulmasının yasak olduğu tek tek sayılmıştır: a) Ülke bütünlüğünü bozma, b) meşruti yönetim biçimini değiştirme, c) Kanun-ı Esasi'yi çiğneme, ç) Osmanlılığı oluşturan topluluklar arasında siyasal ayrılık yaratma amaçlarından birini güden ya da d) genel ahlaka aykırı olan ya da e) gizli olan dernekler yasaktır.

Madde 121: Bu yeni madde, Meclis-i Âyan görüşmelerinin kamuya açık yapılacağını öngörüyor. Meclislerin görüşmelerinin açık olması demokratik yönetimin gereğidir. Böylesi doğal görüldüğü içindir ki, örneğin Meclis-i Mebusan görüşmelerinin açık olacağına ilişkin bir düzenleme yapılmamıştır. Ne var ki, Âyan, devlet içinde bürokratik erkin temsilcisi olan ve üyeleri padişah tarafından yaşam boyu görev yapmak üzere atanan oligarşik bir kuruluştur. Nitekim anayasa değişikliğine dek, Âyan'ın ilk toplantı yılı görüşmeleri kapalı oturum biçiminde yürütülmüştür.³⁴ İşte bu yüzden ki, demokrasi alanını genişletme amacıyla eklenen bu yeni maddeler arasına, Âyan görüşmelerinin de kamuya açık yapılacağına ilişkin bu düzenleme konmuştur. Ancak, elbette, tıpkı Mebusan gibi, Âyan da gerektiğinde kapalı oturum yapabilecektir.

Yukarıdan beri sıralanagelen değişikliklerden açıkça görülebileceği gibi, Kanun-ı Esasi'de 1909'da yapılan değişiklik, gerçekte yeni bir anayasa kabulüyle özdeş sayılabilecek kapsam ve önemdedir. Bu değişiklikler iki temel alanı yeniden düzenlemiştir. Bunlardan biri, devletin yönetimine, ikincisi ise özgürlükler düzenine ilişkindir.

Yönetim biçimindeki değişikliğin özü, parlamenter meşrutiyet biçiminin kabulüdür. Bunun gereği olarak: 1) Meclis-i Mebusan, padişahın kararı olmasa da, kasım başında kendiliğinden toplanacak; 2) Toplantı yılı kural olarak altı ay sürecek, gerektiğinde, yalnızca padişah kararıyla değil, mebusların çoğunluğunun istemiyle de uzatılabilecek; 3) Âyan'ın onayını alma koşuluyla padişah Meclis-i Mebusan'ı feshedebilecek, ancak yeni meclisin üç ay içinde toplanması zorunlu olacak; 4) Meclis-i Umumi yasama yetkisini serbestçe kullanılabilecek, gerektiğinde, her iki meclisin üçte iki çoğunluğuyla padişahın vetosu aşılabilecek; 5) Her yeni padişah göreve geldiğinde, Meclis-i Umumi önünde, anayasaya bağlı kalacağına ant içecek; 6) Padişahın harcamaları bütçeyle belirlenecek; 7) Yürütme yetkisini başbakan ve bakanlar kurulu kullanacak; 8) Bakanlar başbakanca seçilip padişahın onayına sunulacak; 9) Hükümet Meclis-i Mebusan karşısında siyaseten topluca sorumlu olacak, ayrıca her bakanın görevini sürdürebilmesi mebusların güvenini koruması koşulu-na bağlı olacak.

Özgürlükler alanına ilişkin değişiklikler de şöyle sıralanabilir: 1) En önemlisi, yukarıda öğeleri belirtilen parlamenter meşrutiyet yönetim biçiminin kabulüyle, herkes demokratik bir ortamda yaşama hakkına kavuşacak; 2) Padişahın, mahkeme kararı olmadan, keyfi sürgün kararı verme gibi yetkileri bulunmayacak; 3) Sansür tehdidi olmadan, basın serbest olacak; 4) Posta aracılığıyla haberleşme dokunulmaz olacak; 4) Herkes toplanma ve örgütlenme özgürlüklerinden yararlanacak.³⁵

Özetle, 1909 anayasa değişikliği sayesinde, devlet yönetiminin uyacağı kurallar ve yönetilenlerin yararlanacağı anayasal güvenceler açısından, Osmanlı İmparatorluğu ilk kez Batılı bir demokrasi durumuna geldi. Ne var ki, bu yeni düzeni, ne tam anlamıyla kurmak ne de yaşatmak olanağı bulunabildi. Çünkü, bir kere, imparatorluğun parçalanma süreci gitgide hızlandı. İkincisi, 1908 Devrimi'ne önderlik etmiş olan İttihat ve Terakki örgütü, her güçlükte kuralları biraz daha zorlama, sonunda da gitgide sertleşen bir buyurganlık kurma yoluna gitti.

III. Yeni Değişiklik Çabaları

Yukarıda belirtildiği gibi, ilk toplantı yılında anayasayı bütünüyle elden geçirme olanağı bulunamadığı için, Meclis-i Ayan, ancak meşrutiyet için en kaçınılmaz görünen değişiklikleri ayırıp karara bağlama yoluna gitmiş, Âyan'ın bu yeğlemi (tercihi) Mebusan'ca da uygun görülmüştü. İlk büyük değişiklik toplantı yılının sonuna yetiştirildikten sonra, ikinci toplantı yılında Meclis-i Âyan, mebuslardan gelen öteki değişiklik kararlarını da incelemeye aldı ve bunun gereği olarak, ilk yılda değiştirilmemiş olan anayasa maddelerinin hepsini görüşmeye açtı. 1 Teşrinisani 1325'ten (14 Kasım 1909) 15 Haziran 1326'ya (28 Haziran 1910) dek toplam yedi buçuk ay süren ikinci toplantı yılında, Meclis-i Âyan, yoğun bir biçimde anayasa değişikliği üzerinde çalıştı. Bu çerçevede, yalnızca Mebusan'ın değişiklik önerdiği maddeler değil, bir yıl önce değiştirilenler dışında kalan bütün anayasa maddeleri teker teker ele alınıp tartışıldı. Kendi çalışmasını bir önceki toplantı yılında tamamlamış olan Meclis-i Mebusan ise, anayasa değişikliğine ilişkin olarak, bu ikinci yılı genellikle Âyan'ı beklemekle geçirdi. Ancak bu, sabırlı bir bekleyiş değildi.

21 Kanunusani 1325 (3 Şubat 1910) günü Meclis-i Âyan'da okunan³⁶ Meclis-i Mebusan Riyaseti tezkiresinde, mebusların sabırsızlığı açıkça dile geliyor. Mebuslar, toplantı yılının açılışı üzerinden iki ay yirmi gün geçmiş olmasına karşın, anayasa değişikliği konusunun Âyan'ca henüz karara bağlanmamış olmasına kızgınlıklarını belirtiyorlar. Bunu Âyan'ın sinirli tepkisinden anlıyoruz. Besar-ya Efendi, "Mebusândan gelen kâğıt bir ültümatom gibidir," diyor. Sonra da, bu ihtarname dolayısıyla Meclis-i Mebusan tutanaklarını okuma gereğini duyduğunu belirtiyor. Bu incelemesinin sonucunu şöyle açıklıyor: "Heyetimiz aleyhinde ağır sözler söylendiğini teessüfle gördüm. [...] Gûya biz, devri sâbıkın adamlarıyız. Bir de biz, o maaş münasebetiyle Kanunu Esasîyi çıkarmak istemez mişiz."³⁷ (MA, D: 1, S: 2, C. 1: 270). Yorgiyadis Efendi, daha da ileri gidiyor: "İşte Mebusân tarafından vuku bulan teklifin, ahval ve terbiyeye muhalif olduğunun beyanı ile, kâğıdın iadesi lâzımdır." (s. 271). Buna karşılık, az da olsa, bu uyarıyı olağan karşılayan Âyan üye-

leri de var. Bunlardan biri Bohor Efendi: “İhtar olunan şeyin, menfaati devlet ve millete taalluku olursa bunda ne beis vardır?” (C. 1: 271). Âyan’daki bu görüşmeler sonucunda, Meclis-i Mebusan’a yanıt verilmemesine ve tezkirenin “hıfzına [dosyaya kaldırılmasına]” karar veriliyor (C. 1: 272).

İkinci kapsamlı anayasa değişikliğine ilişkin Meclis-i Âyan Kanun-ı Esasi Encümeni mazbatası, ensonu, 6 Nisan 1326 (19 Nisan 1910) günü, başka bir deyişle, olağan olarak altı ay sürecek³⁸ toplantı yılının altıncı ayının ilk haftasında genel kurula geliyor. Bu arada, böylesine kapsamlı bir anayasa değişikliği yapılmasına direnen Âyan üyeleri de var. Örneğin Mavroyani Bey, yürürlükteki anayasada nasıl değişiklik yapılacağına ilişkin 116. Madde’yi anımsatarak,³⁹ biz kurucu meclis değiliz, böyle toptan anayasa değişikliği yapamayız, gerekçesiyle itiraz ediyor (MA, D: 1, S: 2, C. 1: 608). Bu itiraza karşın, Meclis-i Âyan görüşmeleri sırasında, Mebusan’dan değiştirme önerisi gelmeyenler dahil, bütün anayasa maddeleri okunuyor, kal-sın mı değişsin mi diye tartışmaya açılıyor, sonra da değiştirilip değiştirilmeyeceği oya konuyor.⁴⁰ Yukarıda belirtildiği gibi, bir tek 1909 büyük değişikliği kapsamına giren maddelere yeniden dokunulmuyor. Meclis-i Âyan, sıkı bir çalışmayla, 12 Haziran 1326 (25 Haziran 1910) günü anayasa değişikliğine ilişkin görüşmeleri tamamlıyor (MA, D: 1, S: 2, C. 2: 581). Aldıkları kararlarda en dikkat çekici noktalar, kendi yapılarına ilişkin olarak Meclis-i Mebusan’ın ısrarla istediği değişiklikleri⁴¹ reddetmeleri, buna karşılık, gensoru hakkını⁴² ve hükümet istediği takdirde yasa tasarılarının Meclis-i Mebusan’dan önce kendilerine gönderilebilmesini istemeleri. Meclis-i Âyan’ın anayasa görüşmeleri ancak Meclis-i Umumi’nin ikinci toplantı yılının bitimine üç gün kala tamamlandığından, bu değişikliklerin Meclis-i Mebusan’ca karara bağlanması ister istemez ertesi yıla kalıyor. Meclis-i Âyan’ın kapsamlı anayasa değişikliğine ilişkin mazbataları 14 Haziran 1326 (27 Haziran 1910) günü Meclis-i Mebusan’a ulaşıyor (MM, D: 1, S: 2, C. 6: 585).

Meclis-i Umumi’nin üçüncü toplantı yılı, 1 Teşrinisani 1326’dan (14 Kasım 1910) 21 Mayıs 1327’ye (3 Haziran 1911) dek, altı ay üç hafta sürüyor. Anayasa değişikliğine ilişkin olarak bu yıl içinde

tek kayda değer konu, Meclis-i Âyan'ın hükümet tasarılarını gerektiğinde Meclis-i Mebusan'dan önce karara bağlama konusundaki ısrarı. Bu konuda Âyan başkanlığından Mebusan'a gönderilen resmi yazı, 4 Teşrinisani günlü. Demek ki, yeni toplantı yılının başlaması üzerinden daha üç gün geçmişken Âyan böyle bir girişimde bulunma gereğini duymuş. 6 Teşrinisani 1326 (19 Kasım 1910) günü Meclis-i Mebusan genel kurulunda okunan bu yazıda, Âyan başkanlığı, özetle, 1909 anayasa değişikliği ile (53. Madde), Âyan üyelerinden kaynaklanan yasa önerilerinin önce Âyan'da karara bağlanması yolu açılmıştır. Buna karşılık, değiştirilmemiş olan 64. Madde'ye⁴³ göre, hükümet tasarıları önce Meclis-i Mebusan'da karara bağlanmakta, sonra Âyan'a gelmektedir. Bu yöntem de, Âyan'ın toplantı yılının çoğunu beklemekle geçirmesine, yılın sonunda ise Mebusan'dan arka arkaya gelen tasarıları sıkışık zamanda yetiştirmeye çabalamasına neden olmaktadır. Akçal (mali) tasarıların önce Mebusan'a gelmesi, meşrutiyet kuralıdır. Bu böyle kalsın. Ancak, bunun dışındaki tasarıları hükümet isterse önce Âyan'a göndersin ki vakit kazanılsın. Bu yolda ivedilikle bir karar alınır, bu toplantı yılında daha rahat çalışılmış olur, diyor. Meclis-i Mebusan, ilk aşamada, Âyan'ın bu isteğine karşılık verecekmiş gibi görünerek konunun kendi anayasa komisyonunda ivedilikle incelenmesine karar veriyor (MM, D: 1, S: 3, C. 1: 46-7).

Meclis-i Mebusan Kanun-ı Esasi Encümeni'nin konuya ilişkin mazbatası 8 Kanunusani 1326 (21 Ocak 1911) günü okunuyor. Komisyon, raporunda, Heyet-i Âyan bizim önerimiz olan seçim yolunu kabul etmemiştir; buna karşılık, bunu kabul edeceği varsayılarak kendisine tanınmış bütün ayrıcalıkları benimsemiştir; bu durumda, Âyan kendi üyelerinin hiç değilse bir bölümünün mebuslar gibi seçimle belirlenmesini kabul etmedikçe, Âyan'a başkaca ayrıcalık tanınmamalıdır, diyor (MM, D: 1, S: 3, C. 2: 221-3). Bu rapor Meclis-i Mebusan genel kurulunda 27 Kanunusani 1326 (9 Şubat 1911) günü görüşülmeye başlanıyor⁴⁴ (MM, D: 1, S: 3, C. 2: 662-71). Daha iki ayrı gün bu konuda görüşme yürüttükten sonra, 7 Şubat 1326 (20 Şubat 1911) günü Meclis-i Mebusan, Âyan'ın istemini oya koyuyor ve dörtte üç gibi büyük bir çoğunlukla reddediyor (MM, D: 1, S: 3, C.

3: 148-50). Bu arada mecliste çok ilginç anayasa tartışmaları da yapılıyor. Örneğin Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey şöyle diyor: “Görüyorsunuz ki, iki şeyin biri lâzım gelecekti, ya Âyâna kanun lâyhalarını, bildiği gibi tetkik etmek hakkı verilmeyecekti, veyahut o hak verildiği gibi, 64. maddeye lüzum kalmayacaktı. Bu düşünülmediği için 93 [1876] tarihinde 64’üncü madde gafletle Kanunu Esasimize girmiş.” (MM, D: 1, S: 3, C. 2: 669). Gerçekten de, 1876 Anayasası’nın değiştirilmemiş 64. Madde’sine göre Heyet-i Âyan, Heyet-i Mebusan’dan kendisine gelen yasa tasarılarını din gibi, padişah hukuku gibi, anayasa gibi temel sayılan birkaç yönden incelemekle görevli. Tartışılan konu şu: Anayasa Âyan’ın tasarıları hangi yönlerden inceleyeceğini teker teker saydığına göre, Âyan kendisine gelen tasarıları başka yönlerden de inceleyebilir mi? Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey, inceleyemeyeceğini, dolayısıyla 1909 değişikliğinde Âyan üyelerine tanınan yasa önerme yetkisinin de ayrı bir çelişki kaynağı olduğunu belirtiyor (MM, D: 1, S: 3, C. 3: 34).⁴⁵ Meclis-i Mebusan’ın bu ret kararından sonra, artık toplantı yılının sonuna dek anayasa değişikliği bir daha gündeme gelmiyor. Öyle anlaşılıyor ki, Âyan’ın kendi ayrıcalıklarını koruyucu tutumu karşısında, Meclis-i Mebusan artık bir daha kapsamlı bir anayasa değişikliği yapılabileceği konusundaki umudunu yitirmiş durumda. Böylece, ilk yılda kendisinin, ikinci yılda da Âyan’ın karara bağladığı anayasa değişiklikleri bir kenara bırakılmış oluyor.⁴⁶

Meclis-i Umumi’nin birinci döneminin son toplantı yılı 2 Teşri-nievvel 1327 (15 Ekim 1911) günü açılıyor ve 5 Kanunusani 1327 (18 Ocak 1912) günü Meclis-i Mebusan’ın feshi ile son buluyor. 1908 seçimleri ile mecliste oluşmuş olan ezici İttihat ve Terakki çoğunluğu artık yok. Üç yıl içinde İttihatçılara karşı ciddi bir muhalefet oluşmuş bulunuyor. 1911 yılında bu muhalefet, Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında resmen partileşiyor.⁴⁷ Meclis-i Mebusan’ı da bölen bu ayrılık, ülkeyi yönetmek için mebusların desteğine gereksinimi olan hükümetin işlerini gitgide güçleştiriyor. Bunun üzerine hükümet meclisten kurtulmaya karar veriyor. Ne var ki, ülkeyi otuz yıl meclissiz bırakmış olan Abdülhamid’e tepki olarak, 1909 anayasa değişikliğinde iyice güçleştirilmiş olan fesih düzenlemesi, hü-